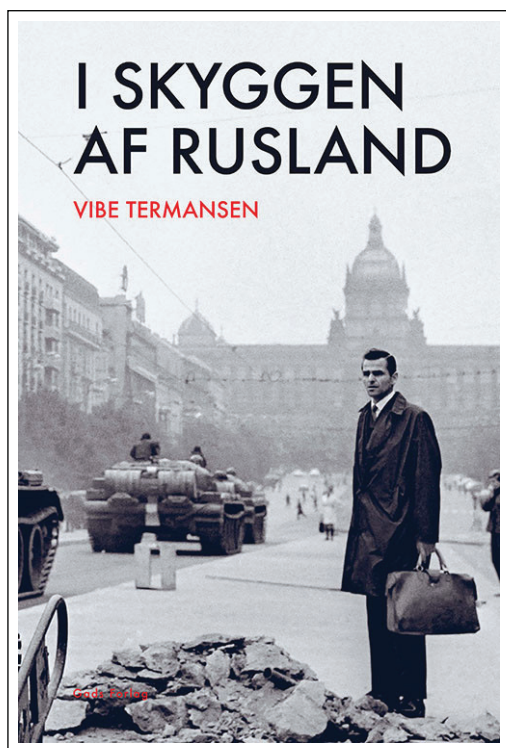

I skyggen af Rusland – en historie om imperier og interessesfærer

Vibe Termansen
København: Gads forlag 2023
224 sider. ISBN 9788712071877

Recenserad av **Kristian Gerner** [professor emeritus i historia, Lunds universitet, Kristian.Gerner@hist.lu.se]

Nationalmuseet på Vaclavplatsen, sovjetiska stridsvagnar och en medelålders man med portfölj som bekymrad stirrar på fotografen. Prag 1968 är texten till omslagsfotot på Vibe Termansens bok om den ryska politiken mot grannländerna i Europa från invasionen av Polen den 17 september 1939 till den fullskaliga invasionen av Ukraina den 24 februari 2022. Nationell kultur, sovjetisk ockupation, missmod.

Vibe Termansen analyserar de ödesdigra följderna av att Sovjetunionen/Ryssland alltid sökt trygga sin säkerhet på andra folks bekostnad. Hon analyserar den långa raden av ryska invasioner och förtryck av grannländer under de drygt 80 åren från anfallet på Polen 1939 till anfallet på Ukraina 2022. Ouyertyren är Molotov-Ribbentrop-pakten den 23 augusti 1939. Hur historien ska sluta kan vi inte veta. Men i likhet med varje bok om Rysslands sorgliga historia slutar denna bok med deklarationen att Putins nya ryska imperium förr eller senare kommer att dela det tsaristiska och det sovjetiska imperiets öde och gå under.

I skyggen av Rusland analyserar Rysslands utrikespolitik i ljuset av den imperialistiska tesen om inflytelsesfärer. Termansen skildrar historien ur Centraleuropas synvinkel. Hennes bok bygger dels på egna resor och intervjuer i regionen, dels på

den internationella forskningen om Centraleuropa. Hon följer intressesfärideologins ödesdigra logik från Münchenavtalet 1938, då Storbritanniens Chamberlain och Frankrikes Daladier prisköpte Tjeckoslovakien åt Hitlers Tyskland, via Churchills och Roosevelts uppgörelse om Polen med Stalin i Jalta 1945 fram till perioden efter kommunismens ändalykt 1989, då den tyske kanslern Kohl, de amerikanska presidenterna Bush och Clinton samt de ryska ledarna Gorbatsjov och Jeltsin förhandlade om hela Centraleuropas framtida säkerhet över huvudena på de närmast berörda. Termansen nämner inte det, men FN som system bygger på att fem stormakter genom sin vetorätt i säkerhetsrådet ytterst har alla andras öde i sina händer – rätt till intressesfärer som de själva bestämmer.

Termansen gör en tredelning av perioden 1939–2022. Den första delen, »Intressesfärerna inordnas i imperiet», skildrar händelserna från Molotov-Ribbentrop-pakten 1939 till Berlinblockaden 1948–1949. Detta inbegriper »pseudokrigen» mellan Storbritannien/Frankrike och Tyskland 1939–1940, Tysklands fälttåg mot Sovjetunionen 1941–1945, Trumandoktrinen 1947 och Marshallhjälpen 1948.

Den andra delen skildrar de underkuvade ländernas motstånd mot den sovjetiska ockupationsmakten: »Kampen för att riva sig loss från Sovjets intressesfär». Där skildrar Termansen människorna i de ockuperade staterna som frihetskämpar. Perioden inleds med arbetarnas resning mot regimen i DDR 1953 – en följd av Berijas order till ledarna i DDR att mildra terrorn – och går via revolterna i Polen och Ungern 1956 – en följd av Chrusjtjovs avstalinisering i Sovjetunionen – till Pragvåren 1968 – en reformrörelse grundad i landets förkommunistiska politiska historia – och Solidaritets fredliga revolution i Polen 1980 – ett säregt polskt fenomen av samverkan mellan katolska industriarbetare och vänsterintellektuella.

Den tredje delen har en lång rubrik som antyder författarens förhoppning att intressesfärtänkandes tyranni kanske kan få ett slut: »Dog intressesfärerna då historien slutade och imperiet kollapsade?». Här tar författaren upp två teman: »To Nato or not to Nato», en redogörelse för de olika turerna i Nato-utvidgningen, och »Hjärtlandet», en presentation av den doktrin som utgör Rysslands ideologi idag – geopolitiken i dess allra mest aggressiva och expansionistiska tolkning. Dess budskap under Putin genomsyrar rysk skolundervisning, ryska massmedia och de sociala medierna.

Människorna i Centraleuropa gjorde motstånd, men inte för att »komma till väst». De gjorde helt enkelt fredligt motstånd mot förtrycket. De ville slippa den självförstörande ryska samhällsmodellen. Det var inte fråga om att kämpa för avlägsna »högre» mål. Det handlade om att vilja göra slut på den aktuella andliga och materiella misär som utmärkte den reellt existerande socialismen. Termansen visar att det skenbart oförargliga uttrycket »socialism med ett mänskligt ansikte» fungerade som en pragmatisk ideologi för reformpolitik. Uttrycket tillskrivs den tjeckiske sociologen och reformkommunisten Radovan Richta och betecknar att människorna under Pragvåren 1968 helt enkelt trodde att det skulle vara möjligt att göra ett socialistiskt samhälle drägligt att leva i.

Termansen framhåller att varken Stalin på sin tid eller Putin i våra dagar har brytt sig om att respektera andan i överenskommelser med de andra stormakterna. År 1948, tre år efter Jaltamötet, hade Stalin trots försäkringarna om demokratiska val i Centraleuropa tagit diktatorisk kontroll över sin intressesfär. År 2004 kommenterade Putin Natos östutvidgning med att konstatera att varje land hade rätt att välja den möjlighet som det ansåg bäst garanterade dess säkerhet. Termansen menar att Putin synbart godtog östutvidgningen av Nato. Men, visar hon, Putin syftade på sin uppfattning om Rysslands säkerhet och inte på de juridiskt bindande avtal som Ryssland hade ingått med andra stater efter 1991.

Budapest-memorandumet 1994 var en överenskommelse om att Ukraina avstod från sina kärnvapen mot säkerhetsgarantier av Ryssland, Storbritannien och USA. Dessa stater bekräftade att de inte skulle hota Ukrainas territoriella integritet och politiska självständighet och aldrig bruka vapen mot Ukraina. Det ryska anfallet på Ukraina 2022 var ett flagrant brott mot överenskommelsen i Budapest 1994.

Termansen kombinerar analysen av vad hon karaktäriserar som den ryska statsledningens kroniska storhetsvansinne och kroniska mindervärdeskomplex med att framhålla att storhetsvansinnet och mindersvärdeskomplexet är i förhållande till Väst – Ryssland ska rädda hela världen genom att vara det sunda alternativet till det dekadenta Väst. Uttrycket »redde verden alene» är ett uttryck för en apokalyptisk syn. Det gör kampen om »intressesfärer» till en strid på liv och död. Man måste förtydliga: det är inte »Väst» i allmänhet utan USA, Storbritannien och Tyskland som är Rysslands signifikanta andra. Alla andra »väststater» hör enligt denna syn till antingen de tre västliga stormakternas intressesfär eller Rysslands.

En invändning som kan göras mot Termansens empiriskt välgrundade analys av Putins ideologi är att medan Putin betonar att hans Ryssland är emot den västliga civilisationen som sådan, så strävade Stalins efterträdare från Chrusjtjov och Gorbatsjov efter att Sovjetunionen skulle bli *bättre* än Väst på den västliga civilisationens egna villkor. Den marxistiska utopi som Sovjetledarna försvor sig åt var drömmen om ett välfärdssamhälle. Till och med de cyniska ledarna för den sovjetiska säkerhetstjänsten, Lavrentij Berija och Jurij Andropov, såg den hårda repressionspolitiken som en nödvändig förutsättning för att i framtiden kunna skapa kommunismens lyckorike. Putin går i Stalins fotspår, den totala konfrontationens väg.

I skyggen af Rusland är en fängslande och konkret skildring av Centraleuropas nutidshistoria som det aggressiva Rysslands intressesfär. Hela Europa lever idag i slagskuggan av just det Ryssland som Vibe Termansen ger en så god bild av.